

EEN INLEIDING TOT PIERRE BOURDIEU'S ALGEMENE THEORIE VAN HET SYMBOLISCH GEWELD

Vooraf

De wetenschappelijke produktie van Pierre Bourdieu verschijnt aan een heel hoog tempo en ze is voor iemand die een brede belangstelling heeft voor sociale theorieën moeilijk bij te houden. De berg boeken en artikels is hoog, moeilijk leesbaar, zeer divers en niet onmiddellijk in zijn samenhang te vatten. Ik denk nochtans dat er (meer) pogingen dienen te worden gedaan om het werk van Bourdieu toegankelijker en bekender te maken in brede kring. Het project van Pierre Bourdieu is m.i. één van de boeiendste dingen van de laatste jaren binnen de sociale wetenschappen. Deze intellectuele, filosofische, antropologische en sociologische onderneming kan een nieuwe inspiratiebron zijn. Door hun bijzonder ingewikkelde stijl en door de grote hoeveelheid empirisch onderzoek dreigen de teksten van Bourdieu opgesloten te geraken in kleine Franse kringen. Ik geloof dat er extra inspanningen nodig zijn om niet enkel de vruchten te plukken wat algemene maatschappelijke inzichten betreft, maar ook inzake het ontwikkelen van nieuw empirisch onderzoek.

Er is beweerd dat in Frankrijk de invloed van Bourdieu groter is buiten het terrein van de sociologie dan binnen de sociologische discipline zelf. Er verscheen over de vraag "Comment une sociologie placée aux limites de la profession a-t-elle pu conquérir tous les champs de l'opinion intellectuelle?" trouwens een heel – kritisch – boek (1). Ik denk dat, als deze inschatting van Bourdieu's positie en invloed terecht zou blijken te zijn, het op zichzelf niet bezwaarlijk is dat een socioloog zijn stempel drukt op de pedagogie, onderwijskunde, andragogie, psychiatrie e.d. Er dient daarbij echter wel grote zorgvuldigheid aan de dag gelegd. Precies op deze terreinen word ik vaak geconfronteerd met de mening, ontstaan op basis van een vage bekendheid met het Bourdieujargon, dat het werk van Bourdieu te situeren zou zijn binnen het marxisme. Ik hoop duidelijk te maken dat dit een te

simpele en foutieve visie is. Een ander voorbarig oordeel bestaat erin Bourdieu te beschouwen als een strakke determinist. Ook daartegen zal ik enige argumenten aanvoeren.

Ik zal dit artikel beginnen met een algemene schets van het project van Bourdieu : vorm, samenhang, verdienste, formele kritiek. Daarna wil ik nader ingaan op "Le sens pratique", een boek waarvan ik enkel het eerste, theoretische deel behandel en naar voren haal welke wetenschapstheoretische keuzen Bourdieu heeft gemaakt. Als derde luik neem ik enkele aspecten van de verhouding tussen het werk van Bourdieu en het marxisme onder handen.

I. Algemene schets van het project van Bourdieu.

1. Inleiding

Buiten het Franse taalgebied is het werk van Bourdieu niet zo heel erg bekend. In Nederland, waar in de zeventiger jaren ruime aandacht was voor de problematiek rond de ongelijke onderwijskansen is Bourdieu vrijwel uitsluitend bekend als onderwijssocioloog. Met "La Reproduction" (1970) leverde hij, samen met Jean Claude Passeron, een bijdrage aan deze internationaal relevante discussie. Onder antropologen is Bourdieu vooral bekend om zijn onderzoek in Algerije (Kabylië). Esthetici, kunsthistorici en linguïsten, op hun beurt het geheel vanuit een andere hoek bekijkend, zijn dan weer met Bourdieu's andere publicaties vertrouwd, respectievelijk "La Distinction" (1979) en "Ce que parler veut dire" (1982).

Ondanks deze dispersie noem ik het geheel van het werk van Bourdieu (2) één project. Dit houdt in dat ik de produkten die Bourdieu op de verschillende wetenschapsgebieden levert allen beschouw als uitwerkingen van éénzelfde doelstelling. Die kan worden omschreven als : de ontwikkeling van een algemene theorie van het symbolisch geweld. Daartoe onderzoekt Bourdieu de wijze waarop symbolisch geweld binnen de verschillende maatschappelijke terreinen functioneert. Dit alles komt neer op de ontwikkeling van een empirisch onderbouwde materialistische cultuurtheorie.

Onderwijssociologie :

Les Heriditiés, 1964;

La Reproduction, 1970;

Leçon sur la Leçon, 1982;

Homo Academicus, 1984;

antropologie :

Le Déracinement, 1964;

Travail, et Travailleurs en Algérie, 1964;

Esquisse d'une Théorie de la Pratique, 1972;

Le Sens Pratique, 1980;

cultuursociologie :

Un Art Moyen, 1965;

L'Amour de l'Art, 1966;

La Distinction, 1979;

linguïstiek :

Ce que parler veut dire, 1982

zijn de terreinen waarop Bourdieu zijn algemene theorie van het symbolisch geweld uitwerkt.

Deze indeling naar wetenschapsgebied zal men bij Bourdieu zelf niet aantreffen. Ze is het produkt van het gewennen aan de atomisering van de sociale wetenschappen. Bourdieu daarentegen brengt de wetenschapstheoretische norm die hij zelf verkondigt – “respecteer de fundamentele eenheid van de verschillende sociale wetenschappen” – voortdurend in praktijk. Als overkoepelende term gebruikt Bourdieu “sociologie”. Hij ziet sociologie als per definitie de wetenschap van de sociale omstandigheden die menselijke praktijken bepalen. Hij beschouwt bijgevolg de sociologie van het symbolisch geweld als de wetenschap van de sociale omstandigheden die de intellectuele praktijk bepalen. Deze omstandigheden zijn altijd concreet en historisch specifiek. Het begrijpen van deze determinanten leidt tot een gedeeltelijk omzetten van ideologie in wetenschappelijke praktijk, waarbij de historisch bepaalde grenzen van de beschikbare waarheid worden blootgelegd. Het is bovendien altijd een politieke “act” omdat de miskennis van deze omstandigheden en grenzen de voorwaarde is waaronder de uitoefening van symbolisch geweld bijdraagt aan de reproductie van de bestaande structuur van klasserelaties. De sociopolitieke relevantie van de sociologie is volgens Bourdieu inderdaad groot en verleent aan deze wetenschap een specifieke status en specifieke problemen.

Een algemene theorie van het symbolisch geweld roept onmiddellijk associaties op met het werk van Gramsci (“hegemonie”) en Althusser (“ideologische staatsapparaten”). Ik kan hier niet dieper ingaan op de inhoudelijke verschillen tussen de drie benaderingen. De grote methodologische verschillen dienen echter absoluut te worden benadrukt: ALLE uitdiepingen van die algemene theorie van het symbolisch geweld bij Bourdieu zijn meticuleus empirisch onderbouwd. Hoewel zijn project grote ideologische relevantie heeft, is het nooit vaag sociaal filosofisch.

Het is een empirisch programma, binnen een fijnzinnig theoretisch kader.

Zo wordt ook duidelijk waarom het belangrijk is dat het werk van Bourdieu, ondanks het soms zeer specifiek Franse karakter, een brede internationale verspreiding behoeft : het is een specifieke manier om aan empirisch onderzoek te doen en aan zulke methodologische vernieuwing en scherpzinnigheid is binnen de sociale wetenschappen op dit ogenblik zowel wetenschappelijk als ideologisch grote behoefte. (zie verder).

Er als sociale wetenschapper voor kiezen om zich bezig te houden met het supra-structurele terrein zou aanleiding kunnen geven tot wantrouwige opmerkingen van politieke medestanders uit progressieve hoek. Volgens Rudy Laermans is daar helemaal geen reden toe : "Bourdieu levert ... een theoretisch raamwerk waarbinnen cultuur en klassen op een niet-mechanische wijze aan elkaar worden gerelateerd. Zijn werk bevat ... de aanzet tot een goed beredeneerde en empirisch onderbouwde materialistische cultuurtheorie, die de klassieke valstrikken van het zgn. 'vulgair materialisme' weet te omzeilen." (p. 21).

De mening van Nicholas Garnham en Raymond Williams gaat in dezelfde richting : "While Bourdieu has concentrated his attention upon the mode of domination, upon what he calls the exercise of Symbolic Power, his theory is casted in resolutely materialist terms and investment, which he uses to describe and analyse cultural practice, that links his theory to a properly economic analysis in the narrow sense of that term, that is to say to the analysis of the mode of production of material life, which for Bourdieu is always ultimately and not so ultimately determinate." (p. 211).

2. Symbolisch geweld

In 1970, in "La Reproduction", zet Bourdieu duidelijk het kader uiteen waarbinnen heel zijn latere oeuvre kan worden begrepen. In dat boek gaat het om een algemene theorie van de pedagogische actie. Hoewel "La Reproduction" als analyse van het opvoedingssysteem zeer de moeite waard is reikt de relevantie ervan verder dan de pedagogie of de onderwijskunde : de pedagogische actie wordt er in onderzocht als één van de vele soorten symbolische actie, één van de vele vormen van symbolisch geweld. Latere onderzoeken zullen andere gedaanten van symbolisch geweld bestuderen, maar zo expliciet als in 1970 heeft Bourdieu zijn project later nooit meer geformuleerd.

Een zuivere definitie van symbolisch geweld is niet te geven.

Het begrip maakt deel uit van een breed conceptueel netwerk, waarmee het onverbreekelijk is verbonden. Ik noem de meest centrale begrippen en ga er aansluitend kort op in : markt van symbolische goederen; symbolisch kapitaal; het cultureel arbitraire; de praktijk; habitus.

Markt, symbolische goederen, symbolisch kapitaal behoren bij de talrijke economische metaforen in het werk van Bourdieu. Ze blijken erg nuttig te zijn om de dynamiek van het sociale veld te bestuderen. Bourdieu maakt een onderscheid tussen materieel of economisch kapitaal en *symbolisch of cultureel kapitaal*. In het eerste geval heeft kapitaal de meest gangbare betekenis van het woord; in het tweede geval gaat het om het ideologisch, cultureel, artistiek, wetenschappelijk, of zingevend "vermogen" van mensen. Zoals er verschillende soorten economisch kapitaal zijn (geld, bedrijven, aandelen, roerende goederen, onroerende goederen, e.d.) zo zijn er ook verschillende soorten symbolisch kapitaal (taalvaardigheid, diploma's, relationele vaardigheid, academische titels, artistieke faam, e.d.). Naargelang de soort maatschappij, op een bepaald tijdstip, verschilt de hiërarchie van de verschillende soorten symbolisch kapitaal. Eén heel fragmentair voorbeeld hiervan is de fluctuerende waardering voor het gebruik van het dialect. Ook de verhouding tussen verschillende vormen van economisch kapitaal en verschillende vormen van symbolisch kapitaal is aan veranderingen onderhevig. Een voorbeeld van een dergelijke machtsstrijd is deze die geleverd wordt tussen universiteiten en bedrijfsleven. Bourdieu operationaliseert in zijn empirische onderzoeken de verschillende aspecten van symbolisch kapitaal en achterhaalt de correlaties tussen types symbolisch geweld en types economisch kapitaal. Hij besteedt zoveel aandacht aan het onderwijssysteem omdat het één van de plekken is waar in principe nieuwe mogelijkheden worden gecreëerd om symbolisch kapitaal te verwerven en om het ooit om te zetten in economisch kapitaal.

Voor het individu is de *cultuur* waarin hij of zij binnentreedt steeds arbitrair. Een bepaalde selectie van betekenissen maakt objectief de cultuur, als symbolisch systeem, van een groep of een klasse uit. De bestaande cultuur is het produkt van de opeenvolgende keuzen (die niemand individueel heeft gemaakt). De structuur en de functie van die cultuur kunnen niet worden herleid tot een universeel principe. Voor het individu kan er geen éénduidige rationale zijn voor die specifieke inhoud van de cultuur waarin hij of zij leeft. Anderzijds is die cultuur sociologisch noodzakelijk. Zij dankt haar sociale bestaan aan specifieke sociale omstandigheden. Haar logische begrijpelijkheid

dankt zij aan de coherentie van de functies die haar tot stand brengen. Het zou in principe mogelijk zijn deze kenmerken van het begrip "cultuur" te beklemtonen en eenvoudig met dit begrip te werken in plaats van het "cultureel arbitraire". Bourdieu doet dit niet omdat hij zich wil ontdoen van het natuur-cultuur debat ("les plus tristes topiques de la tradition scolaire"...) en verkiest begrippen in zijn systeem opnieuw te definiëren.

Het begrip *habitus* vormt de scharnier tussen het cultureel arbitraire en de praktijk. Er bestaat volgens Bourdieu geen echte beheersing van de logica van de praktijk tenzij voor diegene die er volledig door is beheerst, en haar volledig beheerst. Maximale beheersing en maximale onthechting gaan dus samen, en werken slechts als ze met het object ingeschreven zijn in iemands habitus. Rudy Laermans vertaalde het belangrijkste deel van de ingewikkelde definitie van habitus : "... systemen van duurzame disposities, gestructureerde structuren, die in staat zijn als structurende structuren te werken, m.a.w. als productie- en structureeringsprincipe van praxisvormen en voorstellingen, die objectief 'geregeld' en 'regelmatig' kunnen zijn ...".

Zeer belangrijke operaties die in "La Reproduction" het conceptueel netwerk dynamiseren zijn : oplegging, inprenting en verdoezeling. De eerste twee zijn vrij typisch voor de pedagogische actie. Verdoezeling is echter een operatie die Bourdieu in alle vormen van symbolische actie zal blijven erkennen er beklemtonen. (3)

De wijze waarop Bourdieu in "La Reproduction" met deze conceptuele instrumenten werkt is vrij exemplarisch voor zijn aanpak : er wordt gewerkt met formele begrippen, ten dienste van zwaar theoretische ambities, resulterend in een creatieve combinatie tussen empirie en theorie. Deze drie kenmerken verdienen enige toelichting.

a. Er wordt door Bourdieu inderdaad steeds zo veel mogelijk gewerkt met *formele begrippen*. Hij heeft voor deze werkwijze op dit punt een uitgebreide legitimatie. Het belang van formele begrippen ontspruit voor Bourdieu uit het feit dat de bestaande taal volledig is besmet door conservatieve connotaties. Dit levert voor sociale wetenschappers met progressieve bedoelingen vele problemen op. Sociologie gaat nu eenmaal over een terrein waarover ook de dagelijkse taal gaat, waarover ook de journalistiek gaat. Het gevolg daarvan is dat de meeste begrippen, discoursen en impliciete theorieën conservatieve of reactionaire stellingnamen zijn. Onder andere daarom zijn de nieuw geconstrueerde begrippen belangrijk. Dit resulteert wel in moeilijke teksten, waarbij bijvoorbeeld de definities van de formele begrippen

steeds binnen de zinnen worden herhaald. De oorzaak van het feit dat hij zo ingewikkeld schrijft, zoekt Bourdieu dus in de complexiteit van de sociale werkelijkheid. Het probleem dat Bourdieu stelt is duidelijk. Het is echter niet helemaal overtuigend of zijn ingewikkeldheid de meest ideale wijze is om ermee om te gaan. Bovendien heb ik de indruk dat Bourdieu zelf soms aan zijn eigen optie slechts lippendienst bewijst. Ik denk inderdaad dat men het begrip "symbolisch geweld" niet kan definiëren en gebruiken op een wijze die volledig losstaat van het dagelijkse taalgebruik. Ik denk dat de term "geweld" nooit zo werkt; om die neutraliteit te bereiken zou beslist een andere term nodig zijn. Bourdieu's spelregels volgen, betekent dat men de term "symbolisch geweld" niet mag beladen met negatieve connotaties, wat mij heel erg moeilijk lijkt.

b. Deel I van "La Reproduction" is opgezet als een geometrie. De opzet is om door een strakke structuur van proposities en scories heel het terrein van opvoeding en onderwijs onder *theoretisch begrip* te brengen. Het bestaat uit vier luiken : de pedagogische actie, de pedagogische autoriteit, de pedagogische arbeid en het geïnstitutionaliseerde onderwijssysteem.

c. In "La Reproduction" is het tweede deel van essayistische aard. In elke boek van Bourdieu komt een constructie voor die vergelijkbaar is met de relatie tussen deze twee delen. Hij vindt steeds nieuwe oplossingen om *boeiende banden* te leggen *tussen empirisch onderzoek en theoretische verwerkingen*.

Tegen deze achtergrond kan ik er uitlichten wat Bourdieu samengebald zegt over symbolisch geweld : "Symbolisch geweld is het opleggen van betekenissen en deze opleggen als zijnde legitiem, de machtsrelaties die de basis van de opleggingsmacht vormen verdoezelend." (p. 18).

Er is één propositie in verband met symbolisch geweld : "Elke macht die symbolisch geweld uitoefent, d.i. elke macht die betekenissen oplegt en deze ook oplegt als zijnde legitiem, de machtsrelaties die de basis vormen van haar opleggingsmacht verdoezelend, voegt haar eigen, zuiver symbolische macht aan die machtsrelatie toe." (p. 18)

Nog één citaat om de verduidelijking van de term symbolisch geweld te besluiten : "Men zal begrijpen dat de term symbolisch geweld, die duidelijk de breuk aanduidt met alle spontane voorstellingen en spontane opvattingen van de pedagogische actie als een niet-gewelddadige actie, wordt gebruikt om te verwijzen naar de theoretische eenheid van alle activiteiten die worden gekenmerkt door het dubbele arbitraire van de symbolische oplegging en tegelijkertijd naar de aanhorigheid van deze algemene

theorie van de acties van het symbolisch geweld (of ze nu uitgevoerd worden door genezers, heksen, priesters, profeten, propagandisten, hoogleraar, psychiaters of psychoanalysten) aan een algemene theorie van het geweld en van het gelegitimeerde geweld. Van de aanhorigheid getuigen rechtstreeks de onderlinge vervangbaarheid van de verschillende vormen van sociaal geweld, en onrechtstreeks de gelijkvormigheid tussen het scolaire monopolie op het legitiem geweld en het staatsmonopolie op het legitiem fysieke geweld." (p. 11)

II. Le sens pratique

In "Le sens pratique", een boek dat in 1980 verscheen, neemt Bourdieu de draad uit "Esquisse d'une théorie de la pratique" uit 1972 weer op. In beide boeken wordt een poging gedaan om de verschillende onderzoeken over het functioneren van symbolisch geweld te generaliseren tot een algemene theorie van het handelen. Ook in "Le sens pratique" gebruikt Bourdieu zijn ondertussen geijkte formule: hij werkt met zijn min of meer formele begrippen; hij drijft in het eerste deel het abstracte karakter van zijn betoog tot ijle — heldere — hoogten; in het tweede deel vult hij het geheel aan met empirisch, antropologisch materiaal (in dit geval uit zijn onderzoeken in Kabylie).

Een algemene theorie van het handelen is ook een algemene theorie van verandering en reproductie. Bijzondere aandacht wordt besteed aan de concepten en mechanismen die verduidelijkend kunnen werken in verband met weerstand tegen verandering. In dit verband is habitus zeer belangrijk. Het is immers als het ware de harde kern van de persoonlijkheid die zodanig cultureel en emotioneel verankerd zit dat er slechts heel traag en heel minimaal verandering in op te wekken is. Bovendien zijn de basisschema's van de habitus in het lichaam ingeschreven, zodat eigenlijk ook het lichaam beschouwd kan worden als een bron van weerstand tegen maatschappelijke verandering. De verschillende mechanismen die veroorzaken dat reproductie van bestaande maatschappelijke relaties en praktijken waarschijnlijker is dan verandering en vernieuwing duidt Bourdieu aan met de term *hysteresis*. De analogie tussen sociale velden en magnetische velden wordt door Bourdieu wel vaker gebruikt. Habitus bijvoorbeeld bepaalt hij als het fenomeen dat verklaart waarom alle individuen in dezelfde richting wijzen, alsof er een magnetische kracht aanwezig is, waarom ze reageren als waren zij ijzervijlsel. In het sociale veld is er geen magneet nodig: de

habitus houdt de mensen in slagorde.

In "Le sens pratique" komen enkele wetenschapstheoretische keuzen tot uiting die voor een algemene handelingstheorie van fundamenteel belang zijn. Ik ga hier dieper op in omdat bij Bourdieu methode en object heel nauw met elkaar verbonden zijn. Bovendien zit een deel van Bourdieu's progressiviteit in zijn aanpak.

a. Work in progress

"Le sens pratique" vangt aan met een citaat van James Joyce uit *Ulysses*, omdat Joyce volgens Bourdieu de schrijver is die er het beste in lukte de wijze waarop een werk tot stand kwam in te schrijven in het werk zelf. "Work in progress", zei Joyce, heeft de neiging om zijn eigen sporen uit te wissen. Noch empirisch onderzoek, noch een theorie is voor Bourdieu ooit AF. Het is steeds "work in progress", een tussenstadium van een op weg zijnde onderzoeker, die de democratische plicht heeft om tussentijds verslag te doen, en om in dat verslag de weg die hij gaat aan anderen te tonen. Voor de onderzoeker verloopt het zoekproces vaak traag en spiraalvormig. Het "work in progress" wordt op die wijze getoond. Bourdieu zelf zal dan ook wel geen graten gezien hebben in het feit dat "Le sens pratique" in feite slechts een herwerking is van "Esquisse d'une théorie de la pratique", waarbij vooral de inzichten in verband met habitus verdiept zijn. De principes die stroken met het publiceren van "work in progress" staan haaks op de ambities van ontwerpers van autoritaire referentiekaders. Hoewel de aard van het symbolisch kapitaal en de academische positie van Pierre Bourdieu ondertussen zo zijn dat er van hem wel enige "magister dixit" zou worden geaccepteerd, probeert hij methodologische principes te hanteren en te legitimeren die hem daar volstrekt van weerhouden (4). Een voortdurend hernemen van dezelfde thema's, steeds de analyse enige stappen verder brengend, laat onderzoekers ook de ruimte om aandacht te hebben voor de eigen positie in het onderzoeksproces. Wat volgens Bourdieu in de meeste savante analyses niet werd/wordt geanalyseerd is de subjectieve band van de onderzoeker met de sociale werkelijkheid en de objectieve sociale positie waarvan zulke subjectieve band het produkt is. Binnen de sociale wetenschappen vooronderstelt de vooruitgang van de kennis een vooruitgang van de voorwaarden van de kennis. Ook op de openbare weg is het zo dat het verkeersterken dat "werk in uitvoering" meldt de arbeiders toont.

b. Objectiveren – subjectiveren

Bourdieu tracht de tegenstelling tussen subjectivisme en objectivisme, die de sociale wetenschappen blijft teisteren, te overstijgen. De problematiek is reëel en zowel subjectivistische als objectivistische kennisvormen blijken onmisbaar te zijn voor een wetenschap van de sociale werkelijkheid.

In een subjectivistische, fenomenologische kennisvorm waardeert Bourdieu het feit dat deze benadering de ervaring, die per definitie geen object van reflectie is, tot object neemt. Die ervaring is de dagelijkse ervaring, de evidentie, de doxische ervaring, en er is geen scherpe breuk met die ervaring nodig om er savante kennis over op te bouwen. Subjectivistische benaderingen doen dat wel, en zo kunnen ze dan ook de vraag stellen HOE een doxische ervaring van de wereld mogelijk is.

Bourdieu tracht de tegenstelling te overstijgen vanuit het objectivisme. Hij accepteert de noodzaak van de breuk ten aanzien van de ervaring om tot savante kennis te komen (een eerste noodzakelijke breuk). Er is echter nog een tweede breuk nodig, nl. de coupure ten aanzien van de evidentie van de onderzoekspositie en -houding. Voor theoretische kennis is onontbeerlijk dat de inherente vooronderstellingen die voortspruiten uit de positie van de zgn. objectieve observator, die zijn relatie tot het object voortdurend in het object investeert, in vraag worden gesteld. Dit inzicht dient niet te worden gehuldigd via een tractaat dat de positie van sociale wetenschappers en de invloed daarvan op de inhoud van hun onderzoek zou behandelen. Het dient in elk onderzoek te worden meegenomen: het is (in grote mate) objectspecifiek. Bourdieu werkt uiteraard zelf steeds met dit principe om het dilemma tussen objectivisme en subjectivisme te kunnen overstijgen. In "Homo Academicus" (1984), wellicht gestimuleerd door het onderwerp, lukt hem dat bijzonder goed. Het gaat in dat boek immers over zijn eigen milieu, het academische milieu. Bovendien gaat het om een akt (zijn onderzoek, de publicatie van het boek) die soortgelijk is aan de akten die worden bestudeerd. Een reden te meer om in het onderzoek op te nemen wat onderzoek en onderzoeker doen t.a.v. het object van onderzoek.

c. Respect voor de praktijk

De sociale theorie van Bourdieu, of de theorie van de sociale ruimte zoals hij het ook noemt, is ook een praxiologie. Het is zijn nadrukkelijk standpunt dat sociologie in staat moet zijn de

dynamiek in en tussen sociale ruimten te vatten. Wat dus door Bourdieu sociologie genoemd wordt (wat immers de overkoepelende term is die hij wenst te gebruiken) wordt ook als praxiologie bestempeld: een algemene theorie van het menselijke handelen.

Het ligt dus voor de hand dat ook in zijn empirische onderzoeken Bourdieu er de grootste aandacht aan besteedt om de praktijk in ere te houden: "de logica van de praktijk kan niet worden begrepen via constructies die haar als zodanig vernietigen". Hiermee gaat hij natuurlijk een discussie aan die eerder vooral is gevoerd door fenomenologen, etnomethodologen, symbolisch interactionisten. Het grote verschil met deze benaderingen ligt erin dat de harde kennis van de sociale ruimte onontbeerlijk wordt geacht en dat de kernconcepten (kapitaal, markt, veld, e.d.) er voor zorgen dat de machtsmechanismen nooit uit de aandacht verdwijnen. Ondanks het feit dat de logica van de praktijk niet kan worden begrepen via instrumenten die haar als zodanig kapotmaken, leveren deze instrumenten volgens Bourdieu wel noodzakelijke informatie, zij het dat ze dienen opgevolgd te worden door andere instrumenten die o.a. de reconstructie van de praktijk mogelijk maken. Er is hier misschien wel een nieuwe methodenstrijd aan de gang, maar het is duidelijk dat Bourdieu zijn eigen bijdrage beschouwt als een synthetisch moment daarin.

III. Marxisme

Nogal wat elementen uit het werk van Bourdieu verdragen zich heel goed met "het marxisme". Ik hoop dat ze uit het voorgaande duidelijk zijn geworden, maar zal ze toch nogmaals kort opsommen. Anderzijds zitten er ook heel wat bevindingen in die de situatie ingewikkelder maken. Bourdieu geeft in een recent artikel een overzicht van wat hem van het marxisme scheidt en ik zal daaruit de belangrijkste punten halen.

De algemene cultuurtheorie die Bourdieu construeert legt verbanden tussen types van symbolisch kapitaal en sociale posities. Het is een materialistische theorie van het supra-structurele veld, op een wijze die bij Althusser hoogstens verschijnt als een nog verder te formuleren onderzoeksproject. Uiteraard is het ook een theorie van de praxis. Mooi dus, marxisten kunnen tevreden zijn, vooral als blijkt dat bovendien wordt erkend dat symbolisch kapitaal steeds een ondergeschikt soort kapitaal is.

Op de progressieve methodologische aspecten van Bourdieu's

werk heb ik reeds voldoende nadruk gelegd. Op de voor marxisten moeilijke weg tussen enerzijds aandacht hebben voor het subject (evenveel als dit in de verschillende varianten van de fenomenologie het geval is) en anderzijds "objectief" onderzoek doen (zoals het wordt geleverd door de empirisch analytische traditie) is het werk van Bourdieu een uitgewerkt voorbeeld, zonder simplistisch radicalisme.

Nochtans veronderstelt Bourdieu's sociale theorie een aantal breuken met de marxistische theorie.

Een breuk met de neiging substanties te belichten ten nadele van relaties. Men zou hierbij kunnen denken aan klassen als substanties en klasseringen als relaties. Het lijkt mij dat, als deze breuk werkelijk noodzakelijk is, dit meer een breuk is met de praktijk van de marxistische theorie in Frankrijk op een bepaald ogenblik dan met de kern van het marxisme (hoewel zulk verwijt altijd discussies over het "zuivere" marxisme zal uitlokken). In alle geval is Bourdieu er heel expliciet over en zegt dit verwijt heel veel over zijn perceptie van de huidige marxistische sociale theorie.

Een breuk met de intellectualistische illusie die ertoe leidt de theoretische klasse – geconstrueerd door een geleerde – als een reële klasse, als een effectief gemobiliseerde groep te zien.

Een breuk met het economisme dat ertoe leidt het sociale veld te reduceren tot alleen het economische veld, tot de economische productierelaties. Bourdieu perkt in zijn onderzoeken het sociale nooit in, maar toch botst ook hij voortdurend op een bepaaldheid, "in laatste instantie" door het economische veld maar hij windt daar helemaal geen doekjes om. Het doet dus wat ouderwets aan om per se te moeten breken met het economisme van het marxisme.

Een breuk met het objectivisme dat hand in hand gaat met het intellectualisme, en dat ertoe leidt de symbolische strijd over het hoofd te zien; strijd die wordt gestreden op de verschillende velden en die als inzet heeft de representatie zelf van de sociale wereld en inzonderheid de hiërarchie in de schoot van elk van de velden en tussen de verschillende velden.

Een breuk met de ééndimensionaliteit. Hier zit de grootste problematiek wat de relatie tussen Bourdieu en het marxisme betreft. Zijn visie op de sociale ruimte belicht wél polariteiten tussen posities die aanleiding geven tot strijd om de klasseringen en de "benoeringen". Dit laatste dient dubbelzinnig te worden begrepen: zowel de strijd om de officiële aanstelling in maatschappelijke functies, als de strijd om de wijze waarop iets of iemand wordt genoemd. De polariteit is volgens Bourdieu niet te

herleiden tot één klasseringsprincipe: de sociale ruimte is gestructureerd, en wordt beleefd, aan de hand van een veelheid aan ordeningsprincipes: "Men kan het sociale veld beschrijven als een multidimensionele ruimte van posities, zodanig dat elke actuele positie bepaald kan worden in functie van een multidimensioneel systeem van coördinaten, waarvan de waarde overeenkomt met de waarden van de variabelen die ermee te maken hebben." (1984, p. 3).

De vraag is dan welke variabelen samengebundeld worden. Zulke samenbundeling levert een "klasse" op. Bourdieu spreekt voortdurend over klassen in de logische zin van het woord. Zulke klassen leiden een theoretisch bestaan. Volgens hem begaat het marxisme de fout te poneren dat zulk theoretisch bestaan ook een reële, gemobiliseerde aanwezigheid betekent. Hij ontkent niet dat individuen die tot dezelfde theoretische klasse behoren met een grotere waarschijnlijkheid te mobiliseren zijn dan leden van verschillende of ver van elkaar af staande klassen. Hij ontkent wél dat steeds het mobiliserend principe zou moeten liggen in de positie die mensen innemen in het productieproces. Hij heeft hiervoor een objectivistisch en een subjectivistisch argument: de veelheid aan materiële strijden en de veelheid aan symbolische strijden. Zo kan men de overvloed aan empirische gegevens in het werk van Bourdieu zien als driftige pogingen om de aanwezige polariteiten te leren zien in hun feitelijke werkelijkheid en in hun belevingsdimensie, én als ideologisch-politieke zoektocht naar efficiëntere samenbundelingen – op het niveau van het denken over de sociale wereld – van het aantal polariteiten. "Klassetegenstellingen" in de zin van bezitters van de produktiemiddelen versus verkopers van arbeidskracht is hem duidelijk te weinig. Alle mogelijke vrije markt-formuleringen zien anderzijds veel te veel polariteiten. Bourdieu's "work in progress" is zeker ook een steeds opnieuw zoeken naar "what's a difference that makes a difference", en wel zó dat het een nieuwe politieke hefboom kan zijn.

Al deze "breuken" komen uit een lezing uit 1984, die Bourdieu hield in Frankfurt. Vooral in Duitsland, waar er fragmentaire kennis van Bourdieu aanwezig is, heeft men er behoefte aan het globale van Bourdieu te vergelijken met dat van Habermas. Het feit dat Bourdieu zelf, vrij systematisch, een overzicht heeft gegeven van wat hem scheidt van het marxisme (en van de communistische partij) werkt verduidelijkend. Of het ook allemaal noodzakelijke "breuken" zijn met "het marxisme" bewaar ik voor een andere discussie.

Noten

1. Zie Collectif "Revoltes logiques", 1984.
2. In feite zou er steeds dienen gezegd te worden: Bourdieu cum sui. Vele publicaties gebeuren in samenwerking met medewerkers. Het gebeurt dat hij artikels in samenwerking publiceert en dan later over hetzelfde onderwerp, steunend op hetzelfde empirisch onderzoek, een boek publiceert enkel in eigen naam. Er zou bijna principieel telkens over Bourdieu c.s. dienen te worden gesproken.
3. Het begrip verdoezelingswijze zal later sterk bekritiseerd worden door Rancière in "L'Empire du sociologue" (1984).
4. Zie zijn inaugurale rede aan het Collège de France : "Leçon sur la leçon", 1982.

Bibliografie

- Bourdieu, P. en Passeron, J.P., *Les Heretiers*. Paris, Ed. de Minuit, 1964.
- Bourdieu, P. en Passeron, J.P., *La reproduction*. Paris, Ed. de Minuit, 1970.
- Bourdieu, P., *Esquisse d'une théorie de la pratique*. Genève, ed. Droz, 1972.
- Bourdieu, P., *La distinction*. Paris, Ed. de Minuit, 1979.
- Bourdieu, P., *Le Sens Pratique*. Paris, Ed. de Minuit, 1980.
- Bourdieu, P., *Questions de Sociologie*. Paris, Ed. de Minuit, 1980.
- Bourdieu, P., *Ce que parler veut dire*. Paris, Fayard, 1982.
- Bourdieu, P., *Leçon sur la leçon*. Paris, Ed. de Minuit, 1982.
- Bourdieu, P., *Homo Academicus*. Paris, Ed. de Minuit, 1984.
- Bourdieu, P., Espace sociale et genèse des "classes". In: *Actes de la Recherche*, 1984, no 52-53, p. 3-14.
- Collectif "Révoltes logiques", *L'empire du sociologue*. Paris, La Découverte, 1984.
- Garnham, N. (ed.), Class and culture, the work of Bourdieu. In: *Media, Culture and Society*, july 1980 (themanummer).
- Laermans, R., Bourdieu voor beginners. In: *Heibel*, lente/zomer 1984, p. 21-48.
- Michielsens, M., Bespreking van Pierre Bourdieu, Homo Academicus. Parijs (editions de Minuit), 1984, 302 pp. In: *Comenius*, zomer 1985, p. 235-238.
- Mortier, F., *Elementen voor een praxeologische theorie van rituelen bij Pierre Bourdieu*. Gent, Cultural Dynamics - C & C, werkdocument 1, maart 1984.
- Neue Sammlung. *Lebensstil und Lernform. Zur Kulturoziologie Pierre Bourdieus*. Juli/August/September 1985 (themanummer).
- Pinxten, R., *Praxiologische analyse van mythe en ritueel*. Gent, Cultural Dynamics - C & C, mei 1984.
- Rancière, J., *Le philosophe et ses pauvres*. Paris, Fayard, 1983.